

ništvom neposredno nakon izbijanja ustanka 1941., a navodi da su partizani, kada su sredinom 1942. držali Prijedor, u tom mjestu pobili više od 200 muslimana i katolika. Tema nasilja partizana, odnosno komunista nad protivnicima u Bosni i Hercegovini svakako ostaje otvorena povjesničarima za daljnje istraživanje.

U osmom poglavlju („Talijanski i njemački zločini”, str. 301 – 318) Hurem daje pregled nasilja, odnosno represivnih mjera talijanskih i njemačkih postrojbi na području Bosne i Hercegovine. Pritom nasilje talijanske vojske, osim u kontekstu suzbijanja ustaničkoga pokreta, sagledava i u kontekstu talijanske potpore četnicima.

U devetom poglavlju („Varijante muslimanske politike u toku rata”, str. 319 – 343) Hurem opisuje sudjelovanje bosanskohercegovačkih muslimana u Ustaškom pokretu, odnosno upravi NDH, zatim sudjelovanje nekih muslimana u četničkom pokretu kao i inicijative nekih muslimanskih predstavnika da se, s osloncem na neke predstavnike Njemačkoga Reicha, ostvari autonomija Bosne i Hercegovine.

U desetom poglavlju („Uspostavljanje državnosti Bosne i Hercegovine”, str. 345 – 352) prikazano je kako su Narodnooslobodilački pokret, odnosno Komunistička partija Jugoslavije osnivanjem i djelovanjem Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine oblikovali Bosnu i Hercegovinu kao ravnopravnu federalnu jedinicu u sastavu poslijeratne jugoslavenske države.

Na kraju knjige nalazi se nekoliko priloga (str. 353 – 398), među kojima su popis korištenih izvora i literature te popis osobnih imena i zemljopisnih naziva.

Riječ je o vrijednom djelu utemeljenom na opširnoj literaturi, objavljenim i arhivskim izvorima. Prikazani su svi glavni vojni i politički događaji Drugoga svjetskog rata na području Bosne i Hercegovine. Osobno mi je zanimljivo kako je autor dosta prostora posvetio opisu i analizi nasilja koje su tijekom rata u Bosni i Hercegovini činili – iz različitih razloga i u različitom opsegu – svi sudionici ratnih zbivanja. Ova knjiga Rasima Hurema poslužit će svim povjesničarima koji će se nastaviti baviti različitim aspektima Drugoga svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, ali i Hrvatskoj.

Nikica Barić

Martina Bitunjac, *Verwicklung. Beteiligung. Unrecht. Frauen und die Ustaša-Bewegung*, Gewaltpolitik und Menschenrechte, Band 2, Herausgegeben von Rolf Hosfeld, Sönke Neitzel und Julius H. Schoeps (Berlin: Duncker & Humblot, 2018), 252 str.

Ova knjiga povjesničarke Martine Bitunjac jedno je od prvih opširnijih istraživanja položaja žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Izvorno je objavljena 2013. na talijanskom jeziku (*Le donne e il movimento ustacia*), a ovo je njezino prerađeno njemačko izdanje.

U prvom, uvodnom poglavlju („Einleitung”, str. 15 – 25) autorica je prikazala istraživačke probleme povezane s njezinom temom, dosadašnju razinu istraženosti ove i srodnih tema kao i pregled arhivskih i drugih izvora i literature relevantne za njezino istraživanje.

U drugom poglavlju („Historischer Kontext /1918-1945/”, str. 26 – 43) autorica daje osnovni povijesni kontekst potreban za razumijevanje teme. Opisane su glavne značajke političkoga života u Kraljevini Jugoslaviji i nastanak Ustaškoga pokreta, a zatim glavne značajke Nezavisne Države Hrvatske (NDH) s naglaskom na njezinoj politici uništenja romske i židovske zajednice kao i progona i terora nad srpskim stanovništvom. Autorica također u sažetim crtama opisuje nastanak i značajke Narodnooslobodilačkoga pokreta pod vodstvom komunista.

U trećem poglavlju („Ustaša-Gefolgsfrauen in der ‘Kampfzeit’ /1930-1941/”, str. 44 – 76) autorica prikazuje žene koje su prije proglašenja NDH sudjelovale u ilegalnoj ustaškoj organizaciji u domovini. Primjerice, krajem 1930-ih ili tijekom 1940. u Gospiću je osnovana RUŽA, odnosno *Revolucionarna ustaška ženska akcija*. Bila je tu i lička seljanka Manda Devčić, koju će promidžba NDH poslije slaviti kao „ustašku majku” budući da su njezina djeca pristupila ustašama, a i ona je osobno prkosila jugoslavenskim vlastima.

Osim toga, ustaška emigrantska skupina u Italiji uključivala je i određeni broj žena, odnosno supruga koje su se pridružile svojim muževima, članovima Ustaške organizacije. Autorica je posebnu pozornost posvetila analizi romana *Liepa plavka*, koji je 1935. napisao Ante Pavelić. U tom se romanu junakinja, djevojka iz Beča, pridružuje ustašama i sudjeluje u pripremama atentata na jugoslavenskoga kralja Aleksandra Karađorđevića.

U četvrtom poglavlju („Aspekte der ‘Frauenlebens’ im USK: Zwischen Glorifizierung, Instrumentalisierung, Anfeindung und Gewalt”, str. 77 – 120) autorica prikazuje koju je ulogu ustaški režim u NDH namijenio ženama. Ustaški pokret težio je štititi „svetost braka i obitelji”, a žene su u toj obitelji trebale biti „čuvarice hrvatstva” koje će izroditi i odgojiti rodoljubne i požrtvovne Hrvate i ustaše. Pritom je promidžba NDH isticala da takvoj hrvatskoj majci neće teško pasti ako njezino dijete za NDH položi i vlastiti život.

U NDH je većina stanovništva, pa tako i žena, živjela na selu, gdje je život, posebno u krajevima ispod rijeke Save, nerijetko bio vrlo težak. Zbog slabe zdravstvene i higijenske skrbi posebno je teško bilo majkama i djeci, pa je i smrtnost novorođenčadi bila visoka. Žena je u seoskoj obitelji bila podređena muškarcu, a autorica citira uzrečicu prisutnu u nekim dijelovima Bosne i Dalmacije: „Sretnima žene umru, a nesretnima kobile crkaju.” I dok je NDH priznavala da je položaj seoskoga stanovništva težak, uzroke takva stanja vidjela je u neprijateljskom odnosu bivših jugoslavenskih vlasti prema hrvatskim seljacima. Mjere koje je NDH težila provesti da bi se poboljšao položaj seljaka nisu imale cilj promijeniti odnose u patrijarhalnoj seoskoj obitelji.

S druge strane, u cilju promicanja „zdrave hrvatske obitelji”, one koja će imati mnogo djece, vlasti NDH provele su određene socijalne mjere da bi pogodovale takvim obiteljima poreznim olakšicama, financijskom potporom kao i gradnjom radničkih naselja, pri čemu je Ante Pavelić ključ kuće u takvu naselju u zagrebačkoj Dubravi osobno uručio jednom radniku koji je imao 15 djece.

I u Kraljevini Jugoslaviji pobačaj je bio kazneno djelo, no u NDH su kazne za pobačaj, i za trudnice i za one koji su ga izvodili, iznimno pooštrene, a bila je riječ o nizu kazni od višegodišnjega zatvora pa do smrtne kazne.

Usto, uvođenjem rasnoga zakonodavstva u NDH, po uzoru na nacističke rasne zakone, bilo je zabranjeno sklapanje braka između Židova i osoba „arijskoga” podrijetla. Početkom studenoga 1941. donesena je i Zakonska odredba o ženidbi časnika,

državnih i samoupravnih činovnika, prema kojoj su spomenuti za ženidbu trebali dobiti odobrenje Ante Pavelića odnosno nadležnoga ministra.

U ovom poglavlju autorica također donosi brojne pojedinosti o tome kako su djevojke i žene tijekom ratnih godina bile izvrgnute različitim oblicima nasilja. Romске, židovske i srpske žene bile su žrtve progona NDH. Katoličke i muslimanske žene u nekim su slučajevima bile žrtve nasilja (silovanja) talijanskih i njemačkih vojnika. Stradavale su i žene koje su iz NDH upućene na prisilni rad u Njemački Reich.

U petom poglavlju („Die Ustaškinje: Mädchen und Frauen in der Bewegung”, str. 121 – 187) autorica prikazuje položaj žena u Ustaškom pokretu, odnosno u ženskoj Ustaškoj mladeži i Ženskoj lozi Ustaškoga pokreta. Tu je opisana djelatnost navedenih sastavnica Ustaškoga pokreta, od rada u školskom sustavu do radnih, humanitarnih i drugih zadataka. Autorica je također opisala tko su bile istaknute ustaške dužnosnice (Irena Javor, Vlasta Arnold).

Na kraju poglavlja autorica pozornost usmjerava na obitelj Ante Pavelića. Opisuje kako se Pavelić, u određenim situacijama, odnosio prema suprugama nekih državnih dužnosnika i ustaških časnika. Zatim razmatra je li Pavelićeva supruga Marija, i u kojoj mjeri, utjecala na svojega supruga te piše o Višnji, Pavelićevoj „vjernoj kćerki”.

U šestom poglavlju („Frauen in Militärwesen und im Ustaša-Aufsichtsdienst”, str. 188 – 224) autorica opisuje sudjelovanje žena u vojnim postrojbama NDH, primjerice u Pomoćnom ženskom skupu dojavne službe bojnog zrakoplovstva ili u Pomoćnoj ženskoj službi Poglavnikovih tjelesnih sdrugova. Pojedine žene sudjelovale su u redarstveno-obavještajnim službama NDH. Neke su služile i u Ustaškoj obrani, koja je upravljala sabirnim logorima Jasenovac i Stara Gradiška, te su i osobno sudjelovale u maltretiranju i ubojstvima zatočenika.

Slijede zaključna razmatranja („Schlussbetrachtung”, str. 225 – 230), u kojima autorica donosi zaključne ocjene o temi svojega istraživanja.

Na kraju knjige nalazi se popis korištenih arhivskih i drugih izvora, popis literature i imensko kazalo. U vezi s korištenim izvorima treba spomenuti da je autorica istraživala u nizu hrvatskih, njemačkih i talijanskih arhiva.

Riječ je o zanimljivoj, dobro napisanoj i na izvorima kvalitetno utemeljenoj knjizi koja donosi brojne nove spoznaje o jednom aspektu povijesti Ustaškoga pokreta i NDH.

Nikica Barić

Devin E. Naar, *Jewish Salonica: Between the Ottoman Empire and Modern Greece* (Stanford: Stanford University Press, 2016), 366 str.

Devin E. Naar, profesor sefardskih studija i povijesti na Sveučilištu Washington u Seattleu, autor je knjige *Jewish Salonica: Between the Ottoman Empire and Modern Greece*, koja govori o židovskom Solunu u vrijeme Osmanskoga Carstva i moderne grčke države. Naar se aktivno bavi očuvanjem povijesne, književne i jezične baštine sefardskih Židova. Sutvorac je prve digitalne knjižnice i arhiva (*Sephardic Studies Di-*